

اهمیت و جایگاه کشاورزی از منظر اسلام

مریم مومینی^۱

^۱ . سطح ۲، مدرسه علمیه حضرت رقیه (سلام الله علیها)، رامهرمز .

چکیده

از آن جا که کشت و کار باعث قوام و دوام جامعه‌ی بشری است؛ بدیهی است که در تعلیم قرآن و روایات به این شغل اهمیت خاصی داده شده باشد؛ لذا در میان شغل‌های موجود در جوامع بشری، کشاورزی در ردیف شغل‌هایی است که در درجه‌ی اول اهمیت و فضیلت قرار می‌گیرند: «و در روی زمین، قطعاتی در کنار هم قرار دارد که با هم متفاوت اند. و باغ‌هایی از انگور و زراعت و نخل‌ها، که گاه بر یک پایه می‌رویند و گاه بر دو پایه. همه‌ی آنها از یک آب سیراب می‌شوند! و با این حال، بعضی از آنها را از جهت میوه بر دیگری برتری می‌دهیم در اینها نشانه‌هایی است برای گروهی که عقل خویش را به کار می‌گیرند».

با توجه به نیاز بشر در همه‌ی ادوار تاریخ به مواد غذایی به عنوان ابتدایی‌ترین نیاز، شغل کشاورزی را می‌توان شریف‌ترین شغل‌ها دانست؛ از این رو در تعلیم ائمه (علیه السلام) آمده است که: «بهترین کارها کشاورزی است. ..». و «کشاورزان گنج‌های خدا بر روی زمین هستند و در کارها هیچ چیز در نزد خدا محبوب‌تر از زراعت نیست و خدا هیچ پیامبری را مبعوث نکرد، مگر این که آنها کشاورزی هم می‌کردند».

قرآن کریم رویش گیاهان و زراعت با بارش باران را از آیات الهی برای اهل تفکر و اندیشه می‌داند و از ایشان می‌خواهد تا با اندیشه در این چرخه‌ی زندگی گیاهی، حقایقی؛ مانند معاد و رستاخیز را درک کنند؛ چرا که آفرینش میوه‌ها و محصولات زراعی، از آیات مهم خداشناسی است.

زندگی بشر به کشاورزی، خاک و وجود و سلامتی گیاهان وابسته است. حدود ۹۰ درصد غذای انسان از نباتات تامین می‌شود. گیاهان از نظر تامین غذا برای حیوانات، تولید فرآورده های صنعتی و دارویی و سالم سازی محیط نیز بسیار مهم می باشند....

واژگان کلیدی: احادیث و کشاورزی، فضیلت کشاورزی در اسلام، قرآن و کشاورزی، کشاورزی.

مقدمه

قرآن کریم کتاب هدایت بشر به سوی خدای متعال است که در راستای اهداف هدایتی خود از شیوه های گوناگون برهان، موعظه، جدل به روش نیکو و اشاره های علمی استفاده کرده است. در این کتاب بیش از هزار آیه به مطالب علمی اشاره دارد که برخی در حد اعجاز علمی قرآن به شمار می آید؛ از این رو آیات فراوانی در ارتباط با گیاهان و مسائل مربوط وجود دارد که حاکی از اهمیت این موضوع می باشد. تمام گیاهانی که از زمین می رویند از هر نظر مهم و آیت روشنی از عظمت خداوند می باشند. گیاهانی که در قرآن کریم از آنها نام برده شده هم از نظر خواص و کاربرد و هم از نظر اشاره به رویدادها و اتفاقاتی که همراه با نام این گیاهان آمده نیز از اهمیت ویژه ای برخوردارند؛ چون نام این گیاهان با کلام الهی آمیخته شده اند، به نوعی ارزشمند و مهم جلوه می کنند.

قرآن، بشر را از چهارده قرن پیش به اهمیت و ارزش منابع طبیعی در زندگی انسان توجه داده است. خداوند در آیات مختلف به کشاورزی تشویق و هرگونه فسادی در این باره را سرزنش نموده است. این کلام جاودانه برای نخستین بار، از نقش جریان بادهای و اقسام آن در کشاورزی سخن به میان آورده است؛ به دیگر سخن، قرآن اولین کتابی است که به اطلاعات هواشناسی و تغییرات جوی که رابطه نزدیکی با کشاورزی دارد، توجه داده است. هدف قرآن از بیان این مطالب در درجه اول همانا بیدار کردن اندیشه انسان و توجه دادن به توحید و صفات الهی و بیدار ساختن وجدان انسان هاست، اما تفکر عمیق در این آیات می تواند ما را در بهبود کشاورزی یاری دهد.

بند اول: مفهوم شناسی

۱. تعریف و مفهوم کشاورزی

کشاورزی. [ک / ک و] (حامص مرکب) کشتکاری. زراعت. فلاحه. (ناظم الاطباء).
برزگری. کشت. برزیگری. آبکار. تا ریس. اکاری. زرع. مواکره. حرث. احتراث. دهقنت.^۱
در واژه نامه های فارسی، کشاورزی به معنای کشت و کار بوده و به صاحب این شغل،
کشاورز، دهقان و برزگر گفته می شود.
در زبان عربی و فرهنگ اسلامی، به جای کلمه کشاورزی از واژه « زراعت » و به جای
کشاورز از کلمه « زارع » و « مزارع » استفاده می شود. هم چنین واژه « فلاح » نیز در عربی
برای کشاورز بیان شده است.^۲

۲. تعریف و مفهوم کشاورزی در قرآن

به طور کلی به تولید محصولات و گیاهان، کشاورزی گفته می شود. کشاورزی و نباتات
حضور چشمگیری در قرآن دارد که حاکی از اهمیت آنها در محیط نزول این کتاب است. ریشه
عربی « ف ل ح » واجد معنای اصلی « دو نیم کردن » یا « شکافتن » است. این واژه در اطلاق
به زمین، به معنای « شیار کردن »، « کِشتن » یا « شخم زدن » است؛ بنابراین فلاحه، هنر شخم
زدن و کاشتن است و در عناوین رساله های عربی قرون وسطی درباره رشته زراعت در معنای
کلی « کشاورزی » به کار رفته است. دیگر ریشه هایی که در قرآن به معنای کاشتن به کار
می روند، « ز ر ع » و « ح ر ث » هستند که هر دو با هم در آیات ۶۳-۶۴ سوره واقعه به کار
رفته اند.

فعل « أثار » به معنای « کِشتن » در آیه ۹ سوره روم به کار رفته است. عام ترین عبارت برای
« گیاه »، نبات است که در آیات ۴۵ سوره کهف و ۱۷ سوره نوح دیده می شود. ادوارد لین، نبات
را « به هر چیزی که به مشیت خداوند در زمین می روید، سبز می شود یا جوانه می زند » ترجمه
می کند.^۳

^۱ . دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۲۱ .

^۲ . ابراهیمی، کشاورزی در اسلام، ص ۲۱ .

^۳ . سایت پایگاه اطلاع رسانی حوزه ، ورود ساعت: ۱۷:۴۹، خروج: ۱۷:۵۱، تاریخ ۱۴۰۱/۰۵/۱۸ .

اهمیت و آثار کشاورزی

زمین، زمانی ارزش و اهمیت یافت که انواع گیاهان و جانوران در آن پدید آمدند. گیاهان موجب آن شدند تا زمین به شکل بسیار زیبایی آراسته شود. سبزی گیاهان و طراوت آن، جان آدمی را نوازش می‌دهد و جانفزایی می‌کند. بی‌گمان، گیاهان یکی از شاهکارهای آفرینش الهی است. تفکر و اندیشه در گیاهان می‌تواند آدمی را با بسیاری از حقایق هستی آشنا کند و زمینه رشد و کمال وی را فراهم آورد.

خداوند در آیات ۱۰ و ۱۱ سوره نحل، رویش گیاهان و زراعت با بارش باران را از آیات الهی برای اهل تفکر و اندیشه می‌داند و از ایشان می‌خواهد تا با اندیشه در این چرخه زندگی گیاهی، حقایقی، چون معاد و رستاخیز را درک کنند. آفرینش میوه‌ها و محصولات زراعی، از آیات مهم خداشناسی است.

آفرینش میوه‌ها و محصولات زراعی با تنوع و گوناگونی آن‌ها و عدم شباهت آن‌ها به یکدیگر و اینکه با علم و آگاهی قبلی از یک دیگر متمایز شده‌اند، نشانه‌هایی بر آفریدگاری خداوند است که آدمی می‌بایست با تأمل و تدبر در آن‌ها این حقایق را به دست آورد.^۱

البته بسیاری از مردمان با آنکه این عظمت و شگفتی را در گیاهان می‌بینند، ولی قدرت تحلیل درست داده‌ها را ندارند و از راه این نشانه‌ها به مقصد عالی یعنی درک خالقیت خداوند نمی‌رسند و تنها انسان‌های با ایمان هستند که دارای زمینه لازم برای هدایت و فهم آیات و نشانه‌های خداوندی هستند و با نگاهی به گیاهان و گوناگونی آن‌ها به حقیقت عالی دست می‌یابند. انسان می‌بیند که از یک آب و خاک، این همه تنوع و گوناگونی در گیاه و محصولات به‌وجود می‌آید، ولی کمتر کسی است که در این حقیقت اندیشه کند و به آفریدگاری و پروردگاری خداوند یکتا برسد.

خداوند در آیه ۴ سوره رعد، گوناگون بودن میوه‌های درختان و محصولات کشاورزی را به رغم بهره‌مندی همه آن‌ها از یک آب و خاک، به‌عنوان نشانه‌هایی از خداشناسی برای خردمندان بر می‌شمارد که از نشانه‌ها به حقیقت می‌رسند.

بر اساس آیه ۳۳ سوره یس، رویش انواع دانه‌ها و محصولات کشاورزی، چون گندم، جو و برنج و مانند آن از زمین، خود بهترین گواه و نشانه قاطع بر قدرت خداوند یکتا و یگانه است؛

^۱ . طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۳، ص ۵۲۹.

دادن به کشاورزی در فرهنگ غنی اسلام تا آنجا پیش رفته که ذات مقدس باری تعالی در قرآن خودش را کشاورز معرفی کرده، خطاب به مردم می فرماید: «افرایتم ما تحرثون أأنتم تزرعونه أم نحن الزارعون»^۱؛ آیا ندیدید تخمی را که در زمین می کارید؟ آیا شما کشاورزید یا ما؟ آری، کشاورز حقیقی منم! ما در این نوشتار برای آشنایی خوانندگان گرامی با سخنان نورانی ائمه معصوم (علیه السلام) در زمینه کشاورزی، برخی از احادیث آنها را مورد توجه قرار می دهیم.^۲

ارزش کشاورزی

امام صادق (علیه السلام) می فرماید: از پیامبر بزرگوار اسلام (ص) پرسیدند: بهترین ثروت کدام است؟ حضرت فرمود: «زراع زرع صاحب و اصلحه و ادى حقه يوم حصاده...»^۳؛ زراعتی که با دست کشاورزش کشت شده و با مراقبتهایش به بار نشست و هنگام برداشت، حقوق واجبش را پرداخت کرده است.

وظایف عملی انسان‌ها در برابر طبیعت و محصولات کشاورزی

مصرف بهینه

از منابع دینی به خوبی استفاده می‌شود که خدای متعال تمام نعمت‌های خود، اعم از خوردنی‌ها و نوشیدنی‌ها و پوشیدنی‌ها و ... را برای انسان و استفاده او آفریده است: «أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ»^۴؛ آیا شما مردم به حس مشاهده نمی‌کنید که خدا انواع موجوداتی که در آسمان‌ها و زمین است را برای شما مسخر کرده و نعمت‌های ظاهر و باطن خود را برای شما فراوان فرموده؟ و (با این وجود) برخی از مردم از روی جهل و گمراهی و بی‌خبری از کتاب روشن (حق) در (دین) خدای متعال مجادله می‌کنند.

^۱ . واقعه: ۶۴-۶۳.

^۲ . پاک نیا، کشاورزی در فرهنگ اهل بیت (علیه السلام)، ص ۲۲.

^۳ . حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۹، ص ۳۵.

^۴ . لقمان: ۲۰.

و نیز: «وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ»^۱؛ و از بعضی چهارپایان استفاده باربری و سواری کنید. از آنچه روزی شما کرده بخورید و پی اغوای شیطان نروید، که او شما را دشمنی آشکار است.

از آیات و روایات به دست می‌آید که همه دنیا برای انسان و استفاده او خلق شده است و انسان حق دارد از طبیعت و موهبت‌های خدادادی آن بهره ببرد. اما نکته مهمی که متأسفانه انسان غربی از آن غفلت کرده است و همین غفلت موجب پیدایش بحران‌های متعدد در زندگی بشر شده، آن است که این «حق بهره‌مندی»، بی‌حد و حصر و نامحدود نیست. انسان حق دارد از زمین و طبیعت استفاده کند، ولی نه به این شکل که از زمین و موهبت‌های آن به منزله ابزاری برای پاسخ دادن به اشتهاى مادی و حیوانی سیری‌ناپذیر خود بهره جوید، و نه به قیمت گرسنگی بخش قابل‌توجهی از انسان‌ها.

بنابراین، استفاده بیش از حد از طبیعت به گونه‌ای که موجب محرومیت دیگران شود، جایز نیست. از این‌روی، قرآن تصریح می‌کند که در قیامت از انسان درباره چگونگی بهره‌مندی از نعمت‌ها پرسش خواهد شد: «ثُمَّ لَتُسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ»^۲؛ آن گاه در آن روز از نعمت‌ها شما را باز می‌پرسند.

بدیهی است از منظر اسلامی، محدودیتی در تولید نیست، بلکه اسلام همت در تولید، و قناعت در مصرف را توصیه می‌کند.

همچنین نباید بهره‌مندی از طبیعت، به آسیب رساندن به نظام طبیعت بینجامد. اسلام برای عملی کردن این امر مهم و بهینه‌سازی مصرف، راهکارهای خوبی ارائه کرده است که از جمله آنها می‌توان به «اعتدال در مصرف»^۳، «عدم اسراف و تبذیر»^۴، «سپاس‌گذاری و شکر عملی نعمت‌ها»^۵، و «عدم کفران نعمت»^۶؛ اشاره کرد.^۷

^۱. انعام: ۱۴۲.

^۲. تکوین: ۸.

^۳. بقره: ۱۴۳.

^۴. انبیاء: ۹.

^۵. ابراهیم: ۷.

^۶. نحل: ۱۱۲.

^۷. رمضانی، نبویان، بررسی تطبیقی اخلاق کشاورزی در اسلام و غرب.

نتیجه گیری

دنیای جدید، تا حدود زیادی متأثر از عدم شناخت صحیح انسان و ابعاد وجودی وی است. این کج فهمی، زمینه انحطاط جوامع غربی و بلکه بشریت امروز را سبب شده است؛ از این روی، ناچاریم بر نظر اسلام در معرفی حقیقت انسان تأکید کرده، قدری بیشتر درنگ کنیم. بنابراین اگر انسان چشمی بینا، گوشی شنوا، فکری بیدار و دلی هوشیار و روحی آماده پذیرش و تشنه حقایق داشته باشد، می تواند از طریق مطالعه طبیعت به خالق آن پی ببرد. قرآن درباره کسانی که چنین بهره ای نمی برند می فرماید: «وَ كَأَيُّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَ هُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ»؛ و (این مردم بی خرد) چه بسیار بر آیات و نشانه های (قدرت حق) در آسمان ها و زمین می گذرند و از آن روی می گردانند.

فهرست منابع

* قرآن کریم

۱. ابراهیمی، محمد حسین، کشاورزی در اسلام، چاپ اول، قم: سازمان کشاورزی استان، ۱۳۷۸ هـ.ش.
۲. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، ج ۱، بی جا: دارالعلم، ۱۳۹۰ هـ.ش.
۳. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، ج ۱۹ و ۱۳، تهران: کتابچی، ۱۳۸۶ هـ.ش.
۴. حسینی، علی، طبیعت و کشاورزی از دیدگاه اسلام، تهران: شقایق روستا، ۱۳۸۲ هـ.ش.
۵. دفتر مقام معظم رهبری، حدیث ولایت، ج ۵، چاپ دوم، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷ هـ.ش.
۶. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، ج ۲۱، تهران: چاپ و نشر مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۵ هـ.ش.
۷. صدوق، محمد بن علی، خصال، تهران: کتابچی، ۱۳۷۷ هـ.ش.
۸. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۳، چاپ سوم، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۲ هـ.ش.
۹. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۳، چاپ اول، قم: دارالحديث، ۱۴۲۹ هـ.ق.
۱۰. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، ج ۷۵، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ هـ.ق.
۱۱. موسوی خمینی، روح الله، صحیفه نور، ج ۱۴، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ۱۳۷۹ هـ.ش.
۱۲. پاک نیا، عبدالکریم، «کشاورزی در فرهنگ اهل بیت (علیه السلام)»، مجله فرهنگ کوثر، شماره ۲۴، ۱۳۷۷ هـ.ش.
۱۳. رمضان، علی، نبویان، محمود، «بررسی تطبیقی اخلاق کشاورزی در اسلام و غرب»، دو فصلنامه معارف عقلی، شماره ۱، ۱۳۸۵ هـ.ش.
۱۴. سپهری، یدالله، «جستاری بر توسعه و رشد علوم کشاورزی در تمدن اسلامی: گیاه شناسی و گیاهان دارویی»، نشریه پژوهش‌های تولید گیاهی، شماره ۲، ۱۳۹۶ هـ.ش.

سایت ها

۱. سایت <https://kayhan.ir> ورود ساعت: ۱۷:۳۸، خروج: ۱۷:۴۰، تاریخ

۱۴۰۱/۰۵/۱۸.

۲. سایت پایگاه اطلاع رسانی حوزه، ورود ساعت: ۱۷:۴۹، خروج: ۱۷:۵۱، تاریخ

۱۴۰۱/۰۵/۱۸.

۳. سایت <https://mtkeslami.ir> ورود ساعت: ۱۸:۱۶، خروج: ۱۸:۱۸، تاریخ

۱۴۰۱/۰۵/۱۸.